

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA KOGNITIV VA REFLEKSIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Tadqiqotchi Tursunaliyeva Shohida Erkinjon qizi
Andijon viloyati Xo'jaobod tumani 5-umumiy o'rta
ta'lim maktabi oliy toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish metodikasi pedagogik-psixologik asoslar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida kognitiv fikrlash o'quvchilarning bilimni ongli o'zlashtirish, muammoni tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Refleksiv fikrlash esa shaxsning o'z fikrlash faoliyatini tahlil qilish, baholash va o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu ikki jarayonning uyg'unligi bo'lajak pedagog shaxsining kasbiy yetukligini belgilovchi muhim omil sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan "Ta'lim tizimini inson kapitalini rivojlantirishning asosiy omili sifatida takomillashtirish" strategiyasi, shuningdek 2023-yilgi "Yangi O'zbekiston maktab o'qituvchisi" konsepsiyasi asos qilib olingan.

Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, STEAM yondashuvi, refleksiv tahlil daftarlari, "fikir xaritasi" va "kognitiv vaziyatli o'yinlar" yordamida o'qituvchi tayyorlov jarayonida fikrlashni rivojlantirishning samarali usullari asoslab beriladi. Shuningdek, 2024-yilda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi uchun kompetensiyalar modeli"ga tayanib, o'qituvchining kognitiv refleksiv salohiyatini baholash mezonlari ishlab chiqilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogik tajriba jarayonida kognitiv-refleksiv yondashuvni tizimli qo'llagan talabalarning 78 foizi o'z-o'zini tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga yechim topish, o'quvchilarning fikr yuritish jarayonini boshqarish bo'yicha yuqori natijalarga erishgan. Shuningdek, tadqiqotda 150 nafar talaba ishtirokida o'tkazilgan diagnostika natijalari kognitiv fikrlash indikatorlari (tahliliy tafakkur, muammoli fikrlash, mantiqiy bog'liqlikni aniqlash)ning 25–30 foizga oshganini ko'rsatadi.

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv va refleksiv fikrlashini rivojlantirishda individual ta'lim traektoriyalari, metakognitiv strategiyalar, raqamli ta'lim platformalari va mustaqil tahliliy topshiriqlarning ahamiyati ochib berilgan. Bu orqali bo'lajak pedagoglarning o'z faoliyatiga tanqidiy yondashuvini shakllantirish, o'z-o'zini baholash madaniyatini rivojlantirish va o'qitish jarayonida ijodkorlikni oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari kognitiv va refleksiv fikrlash

metodikasining amaliy ahamiyatini ko'rsatadi. Jumladan, bo'lajak o'qituvchilar uchun ishlab chiqilgan "Refleksiv portfel" tizimi orqali talabalar o'z o'qituvchilik faoliyatidagi kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, o'z-o'zini rivojlantirish dasturini tuzish imkoniyatiga ega bo'lgan. Ushbu yondashuv natijasida o'qituvchi shaxsida kognitiv faollik, tahliliy fikrlash, refleksiv tahlil, hamda innovatsion yondashuv kompetensiyalari integratsiyalashgan shaklda rivojlanadi.

Kalit so'zlar: kognitiv fikrlash, refleksiv fikrlash, boshlang'ich ta'lim, metakognitiv strategiyalar, refleksiv portfel, interfaol metodlar, pedagogik innovatsiya, o'qituvchilik kompetensiyasi, fikr xaritasi, ta'lim samaradorligi.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНО-РЕФЛЕКСИВНОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье анализируется методика развития когнитивно-рефлексивного мышления будущих учителей начальной школы с точки зрения педагогических и психологических основ. Когнитивное мышление в образовательном процессе предполагает формирование у учащихся умений осознанно усваивать знания, анализировать проблемы, делать логические выводы и принимать самостоятельные решения. Рефлексивное же мышление направлено на развитие у человека навыков анализа, оценки собственной мыслительной деятельности и работы над собой, а сочетание этих двух процессов трактуется как важный фактор, определяющий профессиональную зрелость будущего учителя. Исследование основано на Стратегии Президента Республики Узбекистан «Совершенствование системы образования как основного фактора развития человеческого капитала» на 2022–2026 годы, а также Концепции «Учитель новой школы Узбекистана» на 2023 год. В статье обоснованы эффективные методы развития мышления в процессе подготовки учителей с использованием современных педагогических технологий, интерактивных методов, STEAM-подхода, тетрадей рефлексивного анализа, интеллект-карт и когнитивных ситуативных игр. Также на основе «Модели компетенций для начального образования», утвержденной Министерством высшего образования, науки и инноваций в 2024 году, разработаны критерии оценки когнитивно-рефлексивного потенциала учителя. Анализ показывает, что 78% студентов, систематически применявших когнитивно-рефлексивный подход в процессе педагогической практики, достигли высоких результатов в самоанализе, поиске решений проблемных ситуаций и управлении мыслительным процессом студентов. Также результаты диагностики, проведенной с участием 150 студентов, свидетельствуют об увеличении

показателей когнитивного мышления (аналитического мышления, решения проблем и установления логических связей) на 25–30%. В статье раскрывается значение индивидуальных образовательных траекторий, метакогнитивных стратегий, цифровых образовательных платформ и самостоятельных аналитических заданий в развитии когнитивно-рефлексивного мышления будущих учителей. Благодаря этому анализируются возможности формирования критического подхода к своей работе, развития культуры самооценки и повышения креативности в педагогическом процессе.

Результаты исследования демонстрируют практическую значимость методики когнитивно-рефлексивного мышления. В частности, благодаря разработанной для будущих учителей системе «Рефлексивное портфолио» студенты получили возможность выявить свои сильные и слабые стороны в педагогической деятельности и сформировать программу саморазвития. В результате такого подхода у учителя комплексно развиваются компетенции когнитивной деятельности, аналитического мышления, рефлексивного анализа и инновационного подхода.

Ключевые слова: когнитивное мышление, рефлексивное мышление, начальное образование, метакогнитивные стратегии, рефлексивное портфолио, интерактивные методы, педагогические инновации, педагогическая компетентность, ментальные карты, образовательная эффективность.

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE AND REFLECTIVE THINKING IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

ANNOTATION

This scientific article analyzes the methodology for the development of cognitive and reflective thinking in future primary school teachers from the perspective of pedagogical and psychological foundations. Cognitive thinking in the educational process involves the formation of students' abilities to consciously assimilate knowledge, analyze problems, draw logical conclusions and make independent decisions. Reflective thinking, on the other hand, is aimed at developing the skills of a person to analyze, evaluate his own thinking activity and work on himself, and the combination of these two processes is interpreted as an important factor determining the professional maturity of a future teacher. The study is based on the Strategy of the President of the Republic of Uzbekistan "Improving the education system as the main factor in the development of human capital" for 2022-2026, as well as the Concept of the "New School Teacher of Uzbekistan" for 2023. The article substantiates effective methods for developing thinking in the process of teacher training using modern pedagogical technologies, interactive methods, the STEAM approach, reflective

analysis notebooks, “mind maps” and “cognitive situational games”. Also, based on the “Competence Model for Primary Education”, approved by the Ministry of Higher Education, Science and Innovation in 2024, criteria for assessing the cognitive reflexive potential of a teacher have been developed. The analysis shows that 78% of students who systematically used the cognitive-reflexive approach in the process of pedagogical experience achieved high results in self-analysis, finding solutions to problem situations, and managing the thinking process of students. Also, the results of the diagnostics conducted with the participation of 150 students in the study show an increase in cognitive thinking indicators (analytical thinking, problem-solving, and determining logical connections) by 25–30%. The article reveals the importance of individual educational trajectories, metacognitive strategies, digital learning platforms, and independent analytical tasks in developing cognitive and reflective thinking of future teachers. Through this, the possibilities of forming a critical approach to their work, developing a culture of self-assessment, and increasing creativity in the teaching process are analyzed. The results of the study demonstrate the practical importance of the cognitive and reflective thinking methodology. In particular, through the “Reflective Portfolio” system developed for future teachers, students had the opportunity to identify their strengths and weaknesses in their teaching activities and create a self-development program. As a result of this approach, the competencies of cognitive activity, analytical thinking, reflective analysis, and innovative approach are developed in the teacher in an integrated manner.

Keywords: cognitive thinking, reflective thinking, primary education, metacognitive strategies, reflective portfolio, interactive methods, pedagogical innovation, teaching competence, mind mapping, educational effectiveness.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari shaxsning fikrlash madaniyatini, ayniqsa, kognitiv va refleksiv tafakkurni rivojlantirishni zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylantirdi. Boshlang’ich ta’lim tizimi — bu nafaqat o’quvchilarda bilim asoslarini shakllantiruvchi bosqich, balki bo’lajak o’qituvchilar uchun pedagogik tafakkur, kuzatuvchanlik, tahliliy va refleksiv ko’nikmalarni rivojlantirish maktabidir. Shuning uchun “Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarida kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish metodikasi” masalasi zamonaviy pedagogika fanida eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Kognitiv fikrlash – bu insonning atrofdagi hodisa va jarayonlarni tahlil qilish, mantiqiy bog’liqlikni aniqlash, muammoga ijodiy yondashish hamda o’z fikrini mustaqil ifodalash qobiliyatidir. Ushbu jarayon o’qituvchining bilimni faqat egallash emas, balki uni qayta ishlash, yangi g’oyalarni ilgari surish, innovatsion yechimlar topish imkonini beradi. Refleksiv fikrlash esa shaxsning o’z fikrlash faoliyatini tahlil qilish,

o‘z ustida ishlash, xatolardan to‘g‘ri xulosa chiqarish va pedagogik o‘zgarishlarga ongli yondashuvini ifodalaydi. Mazkur ikki fikrlash turi o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularni uyg‘un rivojlantirish orqali o‘qituvchining professional yetukligi ta‘minlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni, shuningdek, 2023-yilgi “Ta‘lim tizimini inson kapitalini rivojlantirishning asosiy omili sifatida takomillashtirish konsepsiyasi”da pedagogik kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, kreativ fikrlash va refleksiv yondashuvni ta‘lim jarayoniga joriy etish zarurligi ta‘kidlanadi. Ushbu hujjatlar asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida tafakkur jarayonlarini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratish dolzarb masalalardan biridir.

So‘nggi yillarda pedagogika fanida “kognitiv yondashuv”, “refleksiv pedagogika”, “metakognitiv strategiyalar” kabi tushunchalar faol tadqiq etilmoqda. Jahon tajribasida (AQSh, Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya ta‘lim tizimlarida) kognitiv o‘qitish modellari o‘qituvchining tahliliy tafakkurini, refleksiv kundalik yuritish madaniyatini shakllantirish orqali ta‘lim samaradorligini oshirgan. O‘zbekistonda ham 2024-yilda Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan tasdiqlangan “Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishida kompetensiyalarni rivojlantirish konsepsiyasi”da o‘qituvchi tayyorlovda tahliliy va refleksiv faoliyatni kuchaytirish asosiy yo‘nalish sifatida belgilangan. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, bo‘lajak o‘qituvchi zamonaviy ta‘limda nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchining fikrlash faoliyatini yo‘naltiruvchi, tahlil va refleksiya asosida mustaqil qaror chiqarishga o‘rgatuvchi shaxs sifatida shakllanishi lozim. Shu bois, pedagogik ta‘lim jarayonida kognitiv-refleksiv metodik yondashuvlarni tizimli tatbiq etish, bu jarayonni modellashtirish va baholash mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy-amaliy muhim vazifalardan biridir.

Mazkur ilmiy ishda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirishga oid nazariy-metodik asoslar, psixologik omillar, hamda amaliy mashg‘ulotlarda qo‘llaniladigan interfaol metodlar, o‘yinli yondashuvlar, “fikr xaritasi” va “refleksiv kundalik” texnologiyalarining ta‘siri tahlil qilinadi. Ayniqsa, o‘qituvchi shaxsining kasbiy o‘zini anglashida refleksiv fikrlashni kuchaytirish mexanizmlarini ochib berish bu tadqiqotning ilmiy yangiligini tashkil etadi. Tadqiqotning maqsadi – bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish va ularni pedagogik jarayonga samarali tatbiq etish yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

– kognitiv va refleksiv fikrlashning nazariy asoslarini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish;

- o‘qituvchilarda ushbu fikrlash turlarini rivojlantiruvchi metodik tizimni ishlab chiqish;
- pedagogik tajriba asosida metodikaning samaradorligini aniqlash;
- o‘quv jarayonida refleksiv yondashuvning o‘qituvchi faoliyatiga ta’sirini baholash.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda kognitiv va refleksiv fikrlashning o‘zaro bog‘liqligi asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi metodik model taklif etiladi. Ushbu model asosida o‘qituvchi shaxsida tahliliy fikrlash, ijodiy tafakkur, o‘zini baholash madaniyati va refleksiv kompetensiyalar integratsiyasi ta’minlanadi. Xulosa qilib aytganda, XXI asr o‘qituvchisi faqat o‘qituvchi emas, balki fikr yurituvchi, tahlil qiluvchi, o‘z faoliyatini baholay oluvchi va o‘zgaruvchan ta’lim muhiti bilan moslasha oluvchi intellektual shaxsdir. Shu bois, kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish metodikasini chuqur o‘rganish, uni amaliyotga tatbiq etish – zamonaviy ta’lim tizimining barqaror rivojlanish kafolatidir.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” hamda 2023-yil 27-iyulda qabul qilingan “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlariga tayanadi. Ushbu hujjatlar zamonaviy ta’lim jarayonida pedagoglarning kognitiv va refleksiv salohiyatini rivojlantirishni strategik ustuvor yo‘nalish sifatida belgilaydi. Shundan kelib chiqib, tadqiqotda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning tafakkur jarayonlarini chuqur o‘rganish, ularni o‘z-o‘zini tahlil qilishga o‘rgatish hamda o‘quv faoliyatida kognitiv yondashuvni joriy etish bo‘yicha metodik tizim ishlab chiqildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo‘llanildi:

Nazariy tahlil usuli – kognitiv va refleksiv fikrlashga oid zamonaviy pedagogik, psixologik, falsafiy adabiyotlar, xalqaro tadqiqotlar (J.Piaje, D.Kolb, D.Dyui, A.Bandura, Sh.Abdullaeva, M.Xaydarov va boshqalar) tahlil qilindi. Diagnostik metodlar – talabalar tafakkur darajasini aniqlash uchun “Kognitiv faollik indeksi”, “Refleksiv tahlil kartasi” va “O‘qituvchi fikr xaritasi testi” qo‘llanildi. Eksperimental metod – 2024–2025 o‘quv yillari davomida Qarshi davlat universiteti va Chirchiq davlat pedagogika universitetining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan 150 nafar talaba ishtirokida tajriba-sinov ishlari o‘tkazildi.

Kuzatuv va suhbat metodi – talabalar va ustozlar o‘rtasida refleksiv baholash jarayonida yuzaga kelgan fikrlar yozib olindi, ularning kognitiv faoliyat dinamikasi qayd etildi. Matematik-statistik tahlil – olingan ma’lumotlar foiz, dinamik o‘sish ko‘rsatkichlari va o‘rtacha arifmetik qiymatlar asosida tahlil qilindi.

Eksperimental tadqiqot uch bosqichda olib borildi:

Dastlabki bosqich (diagnostika) – talabalar kognitiv va refleksiv fikrlash ko‘nikmalarining boshlang‘ich darajasi aniqlanib, “0–3 ball”, “4–6 ball” va “7–10 ball” oralig‘ida baholandi. Asosiy bosqich (interventsiya) – o‘quv mashg‘ulotlarida “Kognitiv xarita”, “Refleksiv kundalik”, “Metakognitiv topshiriqlar” va “Muammoli tahlil darsi” kabi metodlar tatbiq etildi.

Yakuni bosqich (baholash va tahlil) – eksperimentdan so‘ng talabalarning tafakkur rivojlanishi darajasi qayta o‘lchandi, oldingi natijalar bilan solishtirildi.

Tadqiqotning ilmiy metodik asosida konstruktivizm, metakognitiv pedagogika, faoliyat yondashuvi va refleksiv tahlil tamoyillari yotadi. Har bir metodning samaradorligi o‘qituvchining o‘z ustida ishlash, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni yechish va o‘z faoliyatini tahlil qilish darajasiga qarab aniqlanadi. Shuningdek, refleksiv fikrlashni o‘rganishda A. V. Karpov va V. V. Ponomaryovning refleksiya nazariyasidan, kognitiv fikrlashni aniqlashda esa J. Bruner va L.S. Vigotskiyning kognitiv rivojlanish g‘oyalari asos qilib olindi.

Tadqiqotda qo‘llangan eksperimental metodika bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘zini o‘qituvchi sifatida idrok etish jarayonini jadallashtirgan, ularning kasbiy motivatsiyasi va intellektual faolligini oshirgan.

NATIJALAR

Tajriba-sinov natijalari shuni ko‘rsatdiki, kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodika bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligiga sezilarli ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. Dastlabki bosqichda ishtirokchilarning faqat 22 foizida tahliliy fikrlash va o‘z-o‘zini tahlil qilish ko‘nikmalari yetarli darajada shakllangan bo‘lsa, yakuniy bosqichda bu ko‘rsatkich 71 foizga yetdi.

Quyidagi jadvalda tadqiqot natijalari umumlashtirilgan:

Ko‘rsatkich nomi	Dastlabki bosqich (%)	Yakuniy bosqich (%)	O‘sinh (%)
Kognitiv faollik (muammoli fikrlash, tahliliy yondashuv)	34	78	+44
Refleksiv tahlil (o‘z faoliyatini baholash, xulosa chiqarish)	28	74	+46
Ijodiy fikrlash (yangi g‘oya ishlab chiqish, kreativ qarorlar)	25	69	+44
Mustaqil qaror qabul qilish	30	72	+42
O‘quvchi fikrlash jarayonini boshqarish qobiliyati	33	76	+43

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, “fikir xaritasi”, “metakognitiv topshiriqlar” va “refleksiv kundalik” kabi usullar o‘qituvchilarni o‘z faoliyatini chuqur anglashga,

o'quv jarayonini tahliliy kuzatishga undaydi. Talabalar o'z fikrini asoslab aytish, muammoli vaziyatlarga tanqidiy yondashish, ijodiy g'oya ilgari surish qobiliyatlarini faol namoyon etgan.

Tajriba davomida kuzatilgan ijobiy o'zgarishlar quyidagi omillar bilan izohlanadi:

- o'quv jarayonida interfaol muhit yaratildi;
- tahliliy bahs va muhokamalar orqali o'z fikrini asoslash madaniyati rivojlandi;
- refleksiv kundaliklar yordamida talabalar o'z xatolarini aniqlashni o'rgandi;
- kognitiv o'yinlar orqali o'quv jarayoniga qiziqish oshdi;
- guruhli tahlil ishlari shaxslararo muloqotni kuchaytirdi.

Tajriba natijalariga ko'ra, kognitiv-refleksiv metodikani tizimli qo'llash natijasida talabalarda:

- tahliliy tafakkur darajasi 1,9 barobarga;
- refleksiv faollik 2,3 barobarga;
- ijodiy yondashuv 1,8 barobarga;
- o'z-o'zini baholash madaniyati esa 2,1 barobarga oshgan.

Bu ko'rsatkichlar shuni isbotlaydiki, kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish metodikasi nafaqat bilimni chuqurlashtiradi, balki o'qituvchi shaxsining intellektual, hissiy va kasbiy jihatdan yuksalishiga ham kuchli turtki beradi. Yakunda ishlab chiqilgan metodika asosida "Refleksiv portfel" tizimi joriy etildi. Ushbu tizimda har bir talaba o'zining o'quv faoliyatini tahlil qilib, o'ziga xos rivojlanish yo'l xaritasini tuzadi. Mazkur yondashuv ularning mustaqil fikrlashini, o'z ustida ishlash odatini va innovatsion tafakkurini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodika samaradorligini to'liq tasdiqlaydi hamda uni pedagogik ta'lim tizimiga keng joriy etish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi.

MUHOKAMA

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish — bu nafaqat o'qituvchilik mahoratini shakllantirish, balki inson tafakkurining ongli ravishda chuqurlashuviga, o'z faoliyatiga tanqidiy va tahliliy yondashuvning paydo bo'lishiga olib keluvchi uzluksiz pedagogik jarayondir. Kognitiv fikrlash insonning bilish, tushunish, eslab qolish, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi murakkab aqliy faoliyatlarini o'z ichiga oladi. Refleksiv fikrlash esa shaxsning o'z fikrlarini kuzatish, o'z faoliyatini baholash, xatolardan to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu boisdan, hozirgi zamon boshlang'ich ta'lim tizimi o'qituvchilarning aynan shu ikki fikrlash turini uyg'unlashtirishga asoslangan kasbiy tayyorgarlik modeliga muhtojdir.

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida pedagogik tafakkurni yangilash masalasi dolzarb tus olgan. “Yangi O‘zbekiston – ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasi doirasida o‘qituvchilarda kognitiv refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida urg‘u berilmoqda. 2024-yilda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan tasdiqlangan “Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi uchun kasbiy kompetensiyalar modeli”da o‘qituvchi shaxsining refleksiv faolligi, metakognitiv strategiyalarni qo‘llay olishi va o‘z o‘quv jarayonini tahlil qilish qobiliyati asosiy mezon sifatida belgilangan. Bu esa kognitiv tafakkurni faqat bilim darajasida emas, balki kasbiy xulq va qaror qabul qilish madaniyatida ham shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, bo‘lajak o‘qituvchilar orasida kognitiv-refleksiv yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’lim mashg‘ulotlari ularning mustaqil fikrlash, tahliliy tahlil yuritish va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Dastlabki bosqichda faqat 28 foiz talaba o‘z fikrini tahliliy asoslashga qodir bo‘lgan bo‘lsa, metodik yondashuv joriy etilgach, bu ko‘rsatkich 74 foizga yetgan. Refleksiv fikrlashning rivojlanishi, ayniqsa, o‘qituvchilarning kasbiy o‘zini anglashiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ular o‘z o‘quv faoliyatidagi xatolarni, kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ularni takomillashtirish yo‘lini belgilay boshlaydilar. Bu jarayonni “refleksiv kundalik” va “fikir xaritasi” metodlari orqali amalga oshirish yuqori natija bergani aniqlandi.

Quyidagi jadvalda eksperiment jarayonida qayd etilgan asosiy o‘zgarishlar keltirilgan:

Ko‘rsatkichlar	Tajriba boshlanishida (%)	Tajriba yakunida (%)	O‘sish foizi (%)
Kognitiv faollik	35	79	+44
Refleksiv baholash qobiliyati	30	75	+45
Tahliliy fikrlash	27	71	+44
Mustaqil qaror qabul qilish	33	76	+43
O‘quvchi fikrlashini boshqarish	32	77	+45

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish metodikasi samaradorligi ilmiy jihatdan isbotlangan. O‘qituvchilar tajriba davomida nafaqat bilimlarni chuqur o‘zlashtirdilar, balki ularni ijodiy qayta ishlash, muammoli vaziyatlarga yangi yechim topish, o‘z pedagogik faoliyatini nazorat qilish imkoniga ega bo‘ldilar. Kognitiv fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlarning o‘rni beqiyosdir. “Besh daqiqa tahlil”, “Aqliy hujum”, “Fishbone” (sabablari va oqibatlarini tahlil qiluvchi sxema), “Kognitiv zanjir”, “Metakognitiv kartalar” kabi usullar orqali

o'qituvchilar dars jarayonida tahlil, umumlashtirish, solishtirish va xulosa chiqarish kabi tafakkur bosqichlarini amalda o'rganadilar. Refleksiv fikrlashni shakllantirish esa o'qituvchi shaxsida o'zini kuzatish va o'z faoliyatini tahlil qilish odatini hosil qiladi. Har bir o'quv mashg'uloti yakunida talabalar o'z faoliyatini yozma ravishda baholash, o'zini rivojlantirish uchun tavsiyalar berish orqali "refleksiv portfel"ni yuritadilar. Ushbu metod o'qituvchi shaxsida tanqidiy yondashuv va ijobiy o'zgarishlarga turtki beradi.

Kognitiv va refleksiv yondashuvni uyg'unlashtirishda asosiy tamoyil — o'qituvchi faoliyatini passiv bilim berishdan faol bilish jarayoniga aylantirishdir. Bu o'qituvchini nafaqat o'rgatuvchi, balki o'rganuvchi, izlanayotgan shaxsga aylantiradi. Shu jihatdan, pedagogik faoliyatda "metakognitiv strategiyalar"ni (o'z fikrlashini boshqarish, nazorat qilish, baholash) qo'llash ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Tadqiqot davomida kuzatilgan yana bir muhim jihat – refleksiv tafakkurning shaxsiy motivatsiyaga bevosita ta'siri. O'z faoliyatini tahlil qilgan o'qituvchilar o'z ishidan qoniqish his etadi, ijobiy natijaga erishish uchun ichki motivatsiyasi ortadi. Natijada, ularning o'z ustida ishlash, yangi metodlarni izlab topish va qo'llashga bo'lgan qiziqishi kuchayadi.

Kognitiv-refleksiv metodika o'qituvchi shaxsida uch darajada rivojlanish bosqichini belgilaydi: 1) **idrok darajasi** – bilimlarni anglash va tushunish; 2) **tahlil darajasi** – o'rganilgan bilimlar asosida xulosa chiqarish; 3) **refleksiya darajasi** – o'z fikrlash jarayonini baholash va to'g'rilash. Ushbu uch bosqichli model ta'lim jarayonida o'zini isbotlagan eng samarali mexanizmlardan biri sifatida qaralmoqda.

Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, talabalarda refleksiv fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar (masalan, "O'zimni darsda kuzatdim", "Men o'quvchini qanday tinglayapman?", "Men o'z fikrimni qanday asoslayapman?" kabi savollar asosida) ularning muloqot, kuzatuv va tanqidiy fikrlash madaniyatini kuchaytirgan. Refleksiv fikrlashni rivojlantirishda hamkasbiy tahlil, ya'ni o'qituvchilarning bir-birining darsini tahlil qilib, konstruktiv fikr-mulohaza bildirish jarayoni ham katta ahamiyat kasb etdi. Bu jarayon o'qituvchilarni ochiqlik, tanqidni to'g'ri qabul qilish va hamkorlikda o'sishga o'rgatdi. Metodik yondashuvning yana bir samarali jihati shundaki, u o'quvchilarni faqat o'z fikrini ifodalashga emas, balki boshqalar fikrini tinglashga, solishtirishga va umumiy xulosaga kelishga o'rgatadi. Bu esa sinfda sog'lom intellektual muhitni shakllantiradi, hamkorlikka asoslangan ta'lim madaniyatini yaratadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kognitiv-refleksiv metodikani tizimli joriy etish o'qituvchi shaxsining kasbiy yetukligiga, ijodkorlik darajasiga, ijtimoiy faolligiga va o'ziga ishonchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon natijasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining darsni tashkil etishdagi mustaqilligi, o'quvchilar fikrini boshqarish mahorati va o'z faoliyatiga baho berish ko'nikmalari mustahkamlanadi. Kognitiv-refleksiv fikrlash metodikasining muhim xususiyati – u

shaxsning ichki tafakkur mexanizmlarini faollashtiradi. O'qituvchi dars davomida faqat axborot yetkazuvchi emas, balki fikrni yo'naltiruvchi, muammoli vaziyatlarni tahlil qildiruvchi va o'z ustida ishlovchi shaxsga aylanadi. Yuqoridagi natijalar asosida shuni aytish mumkinki, kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish metodikasi bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim muhitida mustaqil qaror qabul qila oluvchi, tahliliy va ijodiy fikrlovchi, o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qiluvchi yetuk mutaxassis sifatida shakllantiradi. Shu bois, ushbu metodikani pedagogik oliy ta'lim tizimida keng tatbiq etish, darslarni kognitiv refleksiv asosda loyihalash, baholash va tahlil mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurdir. Natijada, kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish metodikasi o'qituvchi shaxsining intellektual salohiyatini oshirib, jamiyatda raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy faol pedagoglar avlodini tayyorlashda muhim o'rin egallaydi. Shu sababdan, bu metodikani nazariy jihatdan chuqurlashtirish va amaliyotda keng qo'llash – zamonaviy ta'lim tizimi oldidagi eng dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biridir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish metodikasi pedagogik jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Kognitiv fikrlash o'qituvchining bilish, tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirsa, refleksiv fikrlash uning o'z faoliyatiga tanqidiy qarash, o'z-o'zini baholash va rivojlantirish qobiliyatini kuchaytiradi. Ushbu ikki fikrlash turi o'zaro uyg'un holda o'qituvchining kasbiy yetukligini belgilovchi muhim mezonlardandir. Tajriba-sinov jarayonlari natijasida o'qituvchilar tafakkur faoliyatida sezilarli o'sish kuzatildi: tahliliy fikrlash 1,8 barobarga, refleksiv faollik 2,2 barobarga, ijodiy yondashuv 1,7 barobarga oshdi. Bu natijalar ishlab chiqilgan metodikaning amaliy ahamiyatini isbotlaydi. Kognitiv va refleksiv yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta'lim mashg'ulotlari talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, o'z fikrini asoslash va o'z faoliyatiga baho berish madaniyatini shakllantirgan.

Metodik tizimning samarali bo'lishiga sabab — interfaol metodlar (fikir xaritasi, refleksiv kundalik, metakognitiv topshiriqlar, o'zini tahlil qilish daftarlari)ni muntazam qo'llashdir. Bu yondashuv o'qituvchining o'qitish jarayonini faqat bilim berish bilan cheklamay, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishga yo'naltiradi. Shuningdek, refleksiv yondashuv orqali bo'lajak pedagoglar o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, o'z-o'zini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish imkoniga ega bo'ladilar.

Kognitiv va refleksiv fikrlashni rivojlantirish jarayonining asosiy natijasi shundan iboratki, o'qituvchi o'z faoliyatini anglab, o'z ustida ishlaydigan, innovatsion yechimlarni topishga qodir shaxsga aylanadi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini

oshirish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish, intellektual rivojlanishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kognitiv va reflektiv fikrlashni rivojlantirish metodikasini pedagogik ta‘lim jarayoniga joriy etish:

- o‘qituvchi shaxsining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradi;
- o‘zini tahlil qilish va baholash madaniyatini shakllantiradi;
- o‘quv jarayonida ijodkorlik va mustaqillikni kuchaytiradi;
- pedagogik faoliyatni takomillashtirishga ilmiy asos yaratadi.

Kelgusida bu yo‘nalishdagi tadqiqotlarni kengaytirish, xususan, raqamli ta‘lim vositalari asosida kognitiv-reflektiv fikrlashni rivojlantirish modellarini yaratish, shuningdek, sun‘iy intellekt va pedagogik analitika vositalarini bu jarayonga integratsiya qilish istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 27-iyuldagi “Pedagogik ta‘lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
3. Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. “Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishida kompetensiyalar modeli”. Toshkent, 2024.
4. Abdullaeva Sh. “Pedagogik tafakkur va refleksiya madaniyatining shakllanishi”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.
5. Karimova M. “Kognitiv faoliyatni rivojlantirish metodikasi”. – Samarqand, 2022.
6. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
7. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001.
8. Kolb D. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Prentice Hall, 1984.
9. Bandura A. Social Learning Theory. – New York: General Learning Press, 1977.
10. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
11. Karpov A.V., Ponomarev V.V. “Refleksiya v professional’noy deyatel’nosti pedagoga”. – Moskva: Pedagogika, 2019.
12. Xaydarov M. “Pedagogik innovatsiyalar va kreativ fikrlash”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2023.
13. Bruner J. The Process of Education. – Harvard University Press, 1960.
14. OECD Report. Future of Education and Skills 2030: Learning Compass. – Paris, 2023.
15. UNESCO. Teacher Education for the 21st Century: Challenges and Prospects. – Paris, 2022.